

Τι είναι η παρατήρηση

Η παρατήρηση είναι μια διαδικασία που επιτρέπει στον ερευνητή να αντλήσει πληροφορίες και δεδομένα μέσα από την άμεση, τη δική του παρατήρηση ατόμων, ομάδων, θεσμών, συμπεριφορών, συνθηκών, χώρων, ή οργανισμών (πχ ενός σχολείου, μιας εταιρείας κτλ). Ο ερευνητής καταγράφει -με κάποιον τρόπο- τις παρατηρήσεις του και στη συνέχεια τις επεξεργάζεται και τις ερμηνεύει. Θεωρείται η πιο ποιοτική και ίσως η πιο βασική τεχνική συλλογής δεδομένων στην κοινωνική έρευνα, καθώς με τον έναν ή τον άλλον τρόπο αναμιγνύεται και με όλες τις άλλες τεχνικές, διότι σε κάθε έρευνα, ποσοτική ή ποιοτική, περιέχονται τουλάχιστον μερικά στοιχεία παρατήρησης. Για παράδειγμα, συχνά η παρατήρηση αποτελεί την αφετηρία ενός προβληματισμού, που στη συνέχεια, μας οδηγεί στο να σχεδιάσουμε και να εκπονήσουμε μια έρευνα. Γενικά, αποτελεί μια πολύ χρήσιμη *επικουρική* τεχνική συλλογής δεδομένων, που σε συνδυασμό με άλλες τεχνικές μπορεί να δώσει εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το θέμα που μελετούμε.

Σε ποιο πλαίσιο τη συναντούμε και πότε την επιλέγουμε

Η παρατήρηση εφαρμόζεται πολύ συχνά στην έρευνα «φυσικών» κοινωνικών καταστάσεων και την προτιμούν οι κοινωνιολόγοι και οι ανθρωπολόγοι, διότι μέσα από την παρατήρηση της πραγματικότητας, **στον φυσικό τόπο και χρόνο** που διαδραματίζονται τα κοινωνικά φαινόμενα, ο ερευνητής μπορεί να εντοπίσει τα αληθινά στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα της κοινότητας ή των καταστάσεων που παρατηρεί. Είναι, λοιπόν, μια τεχνική που επιλέγεται όταν η έρευνα έχει ως στόχο την εις βάθος μελέτη κάποιων κοινωνικών φαινομένων και θέλει να αναδείξει ποιοτικά στοιχεία.

Υπενθυμίζουμε, ότι σε κάθε έρευνα ο ερευνητής χρειάζεται να κάνει μια αρχική αλλά βασική μεθοδολογική επιλογή ανάμεσα στην ποσοτική και την ποιοτική προσέγγιση (ή και τον συνδυασμό τους) για να ερευνήσει το θέμα του. Η ποσοτική προσέγγιση είναι εκείνη που επιτρέπει να μάθουμε «*τι συμβαίνει;*» ενώ η ποιοτική να εξετάσουμε το «*γιατί συμβαίνει;*». Επιδίωξη της ποιοτικής έρευνας είναι «*να ανακαλύψει τις απόψεις του ερευνώμενου πληθυσμού, εστιάζοντας στις οπτικές γωνίες υπό τις οποίες τα άτομα βιώνουν και αισθάνονται τα γεγονότα*» (Bird, & συν., 1999: 320). Επομένως, η ποιοτική προσέγγιση είναι μια προσέγγιση σε βάθος, με στόχο την ανάλυση κι ερμηνεία ποιοτικών στοιχείων, αφού πρώτα συλλέξουμε, κατηγοριοποιήσουμε και αξιολογήσουμε τα δεδομένα μας. Την επιλέγουμε όταν μας ενδιαφέρει να κάνουμε βαθύτερη ανάλυση και ερμηνεία καταστάσεων, γεγονότων, συμπεριφορών ή εμπειριών. Οι ποσοτικές μέθοδοι συλλογής στοιχείων δε μπορούν να δώσουν τις πλούσιες περιγραφές και ερμηνείες που απαιτούνται για να γίνει κατανοητά όλα τα παραπάνω, και ειδικά η εμπειρία.

Τα χαρακτηριστικά της παρατήρησης

Η παρατήρηση είναι μια μέθοδος της κοινωνικής έρευνας που επιχειρεί να καταγράψει με έναν συστηματικό τρόπο τις συμπεριφορές και τις αντιδράσεις των ατόμων στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Ο παρατηρητής προσπαθεί να κατανοήσει και να ερμηνεύσει όσα παρατηρεί μέσα από την οπτική των ατόμων/ ομάδων/ κοινοτήτων/ θεσμών/ πολιτισμών που μελετά κι όχι να επιβάλλει τη δική του άποψη. Προσπαθεί να κρατά **συστηματικές σημειώσεις** από την εμπειρία του και να την παρουσιάζει με όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικό τρόπο μπορεί.

Η παρατήρηση χρειάζεται ιδιαίτερες ικανότητες του ερευνητή και ενέχει αρκετούς μεθοδολογικούς κινδύνους, κυρίως σε ότι αφορά την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της, διότι πάντα μένει ανοικτό το ζήτημα της αντικειμενικότητας κι **αμεροληψίας** κατά την καταγραφή των δεδομένων. Γι αυτό είναι προτιμότερο για έναν αρχάριο ερευνητή να τη χρησιμοποιήσει **συμπληρωματικά** με μια άλλη τεχνική, πχ την συνέντευξη, για να συλλέξει όλα τα δεδομένα που τον ενδιαφέρουν ή να «φωτίσει» ορισμένες πλευρές της έρευνας ή να τριγωνοποιήσει τις πληροφορίες που θα χρησιμοποιήσει στην έρευνα.

Ο παρατηρητής ερευνητής εισέρχεται σε μια ομάδα, σε μια κοινότητα ατόμων, ή σε μια κατάσταση και χρειάζεται να βρει τρόπους επικοινωνίας μαζί τους αλλά και να προσδιορίσει το ρόλο του στην ομάδα αυτή. Για όλο το χρονικό διάστημα που διαρκεί η παρατήρηση το κυρίαρχο είναι να βρίσκεται ανάμεσα στους ανθρώπους και να παρατηρεί και να καταγράφει τις εκδηλώσεις, τις συμπεριφορές, τις στάσεις και τις αντιδράσεις τους, γενικά, ό,τι μελετά. Ο τρόπος δουλειάς του στηρίζεται στην **εμπειρία του**, δεν μπορεί να την προσχεδιάσει με μεγάλη αυστηρότητα αλλά βασίζεται εν πολλοίς στη συναίσθησή του και στη δυνατότητά του να ελέγχει τις συγκινησιακές καταστάσεις αυτών που παρατηρεί. Η **λέξη – κλειδί** για τον παρατηρητή είναι να καταφέρει να **διεισδύσει** τόσο πολύ σε μια ομάδα, σε μια κατάσταση, στην κουλτούρα, στην ‘ατμόσφαιρα’ μιας κοινότητας, ώστε να καταγράψει και να ερμηνεύσει –τελικά- σκέψεις, συναισθήματα, στάσεις, αντιλήψεις, εμπειρίες.

Κάθε φορά που επιλέγεται η παρατήρηση ως ερευνητική τεχνική, ο ερευνητής θα πρέπει να έχει αποφασίσει **από πριν** ορισμένα στοιχεία για τη δομή της, που είναι σημαντικά για την παραπέρα δουλειά του και είναι τα παρακάτω:

1. **Ο βαθμός συμμετοχής του ερευνητή.** Είναι ένα καθοριστικό στοιχείο της παρατήρησης, διότι παίζει σημαντικό ρόλο τόσο για τις σχέσεις του ερευνητή με την ομάδα, όσο και για τη διάρθρωση ολόκληρου του ερευνητικού του σχεδίου. Ο ερευνητής επιλέγει, ανάλογα με το είδος της έρευνας που διεξάγει και τα ποιοτικά στοιχεία που θέλει να καταγράψει, τον βαθμό συμμετοχής του. Διακρίνονται τέσσερις διαβαθμίσεις της συμμετοχής του ερευνητή στην ομάδα:

α) Ο ερευνητής συμμετέχει πλήρως στην ομάδα/ κοινότητα που παρατηρεί με σκοπό την πλήρη ενσωμάτωση στην ομάδα που ερευνά και την σύμπραξη ή/και ταύτισή του μαζί της. Στην περίπτωση αυτή ο ερευνητής δεν αποκαλύπτει την πραγματική του ταυτότητα, αντίθετα προσπαθεί να κερδίσει την εμπιστοσύνη της και να ενσωματωθεί σταδιακά. Πχ, σε μελέτη για την ομοφυλοφιλία στις ΗΠΑ ο ερευνητής μελέτησε τη συμπεριφορά των ομοφυλοφίλων στις δημόσιες τουαλέτες, αφού κατάφερε να εισχωρήσει και να γίνει αποδεκτός από την στην ομάδα τους κάνοντας τον τσιλιαδόρο.

β) Ο ερευνητής συμμετέχει αλλά ως παρατηρητής. Αποκαλύπτει την επιστημονική του ιδιότητα και γνωστοποιεί τις ερευνητικές του προθέσεις, ενώ συγχρόνως προσπαθεί να επιτύχει τη μεγαλύτερη δυνατή συμμετοχή του στην ομάδα. Πχ, όταν ο ερευνητής μελετά μια ομάδα ατόμων που βρίσκονται σε διαδικασία απεξάρτησης από ουσίες και παίρνει μέρος στις θεραπευτικές τους συναντήσεις.

γ) Ο ερευνητής παρατηρεί ως συμμετέχων, παρουσιάζει και πάλι την επιστημονική του ιδιότητα και τον ρόλο του ως παρατηρητή αλλά κάθεται λίγο απόμερα, παρατηρώντας και καταγράφοντας συστηματικά και οργανωμένα όσα τον ενδιαφέρουν. Στην περίπτωση αυτή δεν συμμετέχει πλήρως στις δραστηριότητες της ομάδας, παρά μόνον επιλεκτικά. Πχ, όταν ο ερευνητής παρατηρεί τις συμπεριφορές μαθητών σε μια σχολική τάξη.

δ) Τέλος, ο ερευνητής μπορεί να παρατηρεί μόνον, χωρίς να λαμβάνει μέρος στη διαδικασία και –πιθανόν- χωρίς να το γνωρίζουν οι παρατηρούμενοι. Πρόκειται για το πιο αυστηρό και δομημένο είδος παρατήρησης και καταγραφής. Πχ, ο ερευνητής πίσω από καθρέφτη, κατά τη μελέτη μιας ψυχιατρικής περίπτωσης ή ο ερευνητής που μελετά τις συμπεριφορές των καταναλωτών σε ένα κατάστημα.

2. **Η ηθική διάσταση της παρατήρησης.** Εξαρτάται από το βαθμό εξήγησης που δίνει ο ερευνητής-παρατηρητής σε όσους βρίσκονται υπό παρατήρηση, καθώς και από τη χρήση των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Η αποκάλυψη (ή όχι) της επαγγελματικής ταυτότητας του παρατηρητή γίνεται πάντα σε συνάρτηση με το είδος της έρευνας και κρύβει πολλά διλήμματα. Ο συγκαλυμμένος τρόπος διείσδυσης σε μια ομάδα έχει το πλεονέκτημα ότι επιτρέπει την είσοδο σε «κλειστές» κοινότητες, η χρήση όμως δόλου για την είσοδό του αυτή κρύβει πολλά δεοντολογικά ερωτηματικά και κινδύνους. Το πώς θα χρησιμοποιήσει τα δεδομένα και τις πληροφορίες που συνέλεξε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ένας ερευνητής μέσω παρατήρησης, αποτελεί ένα ακόμα λεπτό ζήτημα, καθώς η δημοσιοποίηση των στοιχείων μπορεί, πχ, να εκθέσει την ομάδα και στο τέλος να αποβεί εις βάρος της.

3. **Η δομή της παρατήρησης.** Μπορεί να είναι λεπτομερής, αυστηρή και συστηματική βάσει μιας «σχάρας» παρατήρησης ή να είναι γενική, ελεύθερη και πολυεπίπεδη. Βασικό μέλημα του ερευνητή είναι να επιλέξει το τι θα παρατηρήσει και το πώς θα καταγράψει τις παρατηρήσεις του. Η ελεύθερη παρατήρηση προσφέρει ένα εξαιρετικά πλούσιο πρωτογενές υλικό, που όμως ο ερευνητής κινδυνεύει να ξεχάσει ή να παραποιήσει ή να αλλοιώσει όταν, μετά την παρατήρηση, προσπαθήσει να το καταγράψει. Αν ο ερευνητής επιλέξει ένα περισσότερο οργανωμένο τρόπο παρατήρησης χρειάζεται να έχει ετοιμάσει μια «σχάρα» παρατήρησης, ένα προσχεδιασμένο δηλαδή μοντέλο συγκεκριμένων σημείων, τα οποία θα παρατηρεί και τα οποία θα καταγράφει, είτε με ποιοτικά στοιχεία (πχ, ποιες συμπεριφορές προσδιορίζουν την τάδε στάση), είτε με ποσοτικά στοιχεία (πχ, πόσες φορές εμφανίζεται η τάδε συμπεριφορά). Ο σχεδιασμός της σχάρας παρατήρησης γίνεται με βάση τους **θεματικούς άξονες** που έχει εξ αρχής θέσει και οι οποίοι (ειδικά για τον αρχάριο ερευνητή) τίθενται με βάση το σκοπό και τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας και φυσικά τους άξονες προβληματισμού του. Στην «σχάρα» παρατήρησης ο ερευνητής έχει προσχεδιάσει τι θα παρατηρεί και πόσο σημαντικό είναι αυτό για την έρευνά του, δηλαδή μπορεί να δώσει και κριτήρια βαρύτητας ανάλογα με τους στόχους του.

4. **Ο τρόπος προσέγγισης και εισόδου** στο συγκεκριμένο χώρο/ ομάδα/ κοινότητα, η ένταξη στην ομάδα, η διάρκεια και η έκταση των παρατηρήσεων. Ο ερευνητής πρέπει να έχει λάβει υπόψη του δυσκολίες που υπάρχουν λόγω της φύσης της τεχνικής αυτής και συνήθως αφορούν την ικανότητά του να προσεγγίσει και να επικοινωνήσει με την ομάδα ή την κοινότητα που θα μελετήσει, τον τρόπο συμπεριφοράς του κατά τη διάρκεια της παρατήρησης, το βαθμό αποδοχής του από την ομάδα των παρατηρούμενων αλλά και την επιλογή της ομάδας ή της κατάστασης που θα παρατηρηθεί. Πρόκειται για ανοικτές ερευνητικές επιλογές, που συνήθως γίνονται από πριν. Όμως η μέθοδος της παρατήρησης επιτρέπει να γίνονται επιτόπου αλλαγές, τροποποιήσεις, κι αναπροσαρμογές, εφόσον κρίνεται απαραίτητο από τον ερευνητή. Η έκταση και η διάρκεια της παρατήρησης σχετίζεται με τις ανάγκες της κάθε έρευνας.

5. Το **υλικό** που συλλέγεται, ο τρόπος καταγραφής του (πχ μαγνητοφώνηση, βιντεοσκόπηση, σημειώσεις του ερευνητή), η ταξινόμηση και η ερμηνεία του, καθώς και η απόφαση για πλήρη ή μερική αποκάλυψη ή απόκρυψή του από τους συμμετέχοντες.

Όλα αυτά τα στοιχεία πρέπει να έχουν προαποφασιστεί από τον ερευνητή ΠΡΙΝ ξεκινήσει την παρατήρησή του. Πάντως, θυμίζουμε ότι κάθε ερευνητής μπορεί να επιλέξει τον σχεδιασμό της δικής του έρευνας όπως νομίζει ότι θα εξυπηρετήσει καλύτερα τον ερευνητικό σκοπό και τα ερωτήματά του.

Βήματα του ερευνητή που χρησιμοποιεί την παρατήρηση

Κατά τον σχεδιασμό της παρατήρησης ο ερευνητής (ειδικά ο αρχάριος ή ο μη έμπειρος σε τέτοιου είδους τεχνικές) χρειάζεται να ακολουθήσει τα παρακάτω βήματα:

1. **Επιλέγει το θέμα και τον χώρο, καθώς και τα υποκείμενα προς παρατήρηση.** Το πρώτο –και καθοριστικό– βήμα είναι το γιατί διεξάγεται η μελέτη, ποια τα ερευνητικά μας ερωτήματα, σε ποια από αυτά θα μας δώσει απαντήσεις η παρατήρηση, τι πρέπει να παρατηρηθεί. Η επιλογή του θέματος περιέχει επίσης την επιλογή των υπό παρατήρηση ατόμων (πχ ηλικίες, φύλο, πόσοι θα παρατηρηθούν) αλλά και του χώρου και του χρόνου διεξαγωγής της παρατήρησης (πχ μια σχολική τάξη, ένας εργασιακός χώρος). Στο πρώτο αυτό στάδιο επιλέγεται τι θα καταγραφεί (πχ ολόκληρη η σχολική ημέρα ή μόνον ένα μάθημα) ποιες περιβαλλοντικές και άλλες συνθήκες και περιορισμοί θα ληφθούν υπόψη. Στο σημείο αυτό σημειώνουμε ότι μια μικρή **μελέτη – πιλότος** βοηθά σημαντικά στο να απαντηθούν τα περισσότερα από τα παραπάνω διλήμματα του ερευνητή. Ο παρατηρητής μπορεί να κάνει μια μη επίσημη παρακολούθηση ενός χώρου που τον ενδιαφέρει και στη συνέχεια να κάνει δοκιμές διαφόρων μεθόδων που σκέφτεται να χρησιμοποιήσει (πχ να δοκιμάσει να βιντεοσκοπήσει, ή να κρατήσει σημειώσεις με χαρτί και μολύβι), ώστε να ελέγξει ποια μέθοδος πραγματικά τον βοηθά.

2. **Προσεγγίζει την ομάδα και εισέρχεται στο χώρο.** Μετά την επιλογή του θέματος, το ζήτημα που αντιμετωπίζει ο ερευνητής είναι η επιλογή του χώρου για την έρευνα και ο τρόπος προσέγγισης των ανθρώπων που θα πάρουν μέρος ως παρατηρούμενοι. Συγκεκριμένοι κανόνες για την επιτυχία της προσέγγισης δεν υπάρχουν. Η αποδοχή του ερευνητή από κάποιον διευθυντή ή προϊστάμενο (που ίσως χρειάζεται να δώσει την τυπική ή άτυπη άδειά του για τη διενέργεια της

έρευνας), αλλά κυρίως από την ομάδα των ατόμων που θα λάβουν μέρος στην παρατήρηση εξαρτάται από τις κοινωνικές δεξιότητες και ιδιαίτερα από την ικανότητα επικοινωνίας και πειθούς που διαθέτει ο ερευνητής. Συνεπώς η μόνη συμβουλή ο μπορεί να δοθεί στον ερευνητή-παρατηρητή είναι ότι η συμπεριφορά του αφενός δεν πρέπει να αποτελεί παρέμβαση στη φυσιολογική λειτουργία του χώρου και αφετέρου θα πρέπει να εμπνέει εμπιστοσύνη στους ερευνώμενους και να οδηγεί σε άνετη, φιλική και ανοικτή σχέση μαζί τους.

3. **Καταγράφει τις παρατηρήσεις του.** Οι σημειώσεις αποτελούν το πιο σημαντικό εργαλείο του παρατηρητή, όταν στη συνέχεια θα προσπαθήσει να συστηματοποιήσει, να ταξινομήσει, να επεξεργαστεί και να ερμηνεύσει τα δεδομένα που συνέλεξε με την παρατήρηση. Αν δεν γίνεται επιτόπου καταγραφή, υπάρχει ο κίνδυνος να ξεχάσουμε ή να αλλοιώσουμε (άθελά μας, ίσως) όσα διαδραματίστηκαν στη διάρκεια της παρατήρησης. Αν πάλι κρατάμε συστηματικές και λεπτομερείς σημειώσεις την ώρα της παρατήρησης, κινδυνεύουμε να χάσουμε πολύτιμα στοιχεία, όπως στιγμές, αντιδράσεις, εκφράσεις, επικοινωνιακές εντάσεις ή συναισθηματικές πλευρές. Τα σύγχρονα μέσα (πχ μαγνητόφωνο, βίντεο κτλ) βοηθούν πολύ στο να μην χάσουμε δεδομένα αλλά και να μπορούμε να αναπαράγουμε όσα στην πραγματικότητα διαδραματίστηκαν. Ωστόσο, αν τα χρησιμοποιήσουμε θα πρέπει ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΑ να πάρουμε την άδεια των παρατηρούμενων. Πάντως, οι σημειώσεις με χαρτί και μολύβι συνεχίζουν να είναι ο πιο συνηθισμένος τρόπος να κρατάμε σημειώσεις σε μια παρατήρηση. Όποιον τρόπο και να επιλέξουμε, οι σημειώσεις μας ως ερευνητών-παρατηρητών πρέπει να ταξινομηθούν σε μια σχάρα παρατήρησης. Συνήθως, κρατούμε σημειώσεις κάτω από τρεις μεγάλες ενότητες -ομπρέλες:

- Τις **περιγραφικές σημειώσεις**, που αφορούν τη μεταφορά όλων όσων διαδραματίστηκαν ακριβώς όπως τα είδαμε, τα ακούσαμε ή τα θυμόμαστε ως ερευνητές, χωρίς διάθεση ανάλυσης ή ερμηνείας. Συνηθισμένες υποκατηγορίες αυτής της ενότητας είναι:

- **Περιγραφή του περιεχομένου.** Εδώ εντάσσονται σημειώσεις σχετικές με το είδος των δεδομένων και των στοιχείων στα οποία θα εστιάσουμε την παρατήρηση, τον χρόνο, τη διάρκεια της παρατήρησης, κτλ.
- **Περιγραφή των συμμετεχόντων.** Περιλαμβάνονται αναφορές σε παράγοντες όπως η ηλικία, το φύλο, η εξωτερική εμφάνιση, η πολιτισμική ταυτότητα, η σχέση των ατόμων μεταξύ τους, κτλ.
- **Περιγραφή του παρατηρητή.** Εδώ περιέχονται σημειώσεις σχετικά με την επίδραση του παρατηρητή σε αυτό που βλέπει, με τις προτεραιότητες που ο ίδιος έχει θέσει στην έρευνά του.
- **Περιγραφή των πράξεων των συμμετεχόντων.** Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται λεκτικές και μη λεκτικές συμπεριφορές κι αντιδράσεις. Η καταγραφή μπορεί να περιλαμβάνει ποιοτικές ή/και ποσοτικές αναφορές.

- Τις **θεωρητικές σημειώσεις**, που ερμηνεύουν και αποδίδουν νόημα στα περιγραφικά στοιχεία. Συνήθως χωρίζονται σε δύο υποενότητες, που αναφέρονται σε:

- **Ερμηνεία της κατάστασης.** Οι σημειώσεις αυτής της κατηγορίας είναι μια πρώτη εξήγηση που δίνει ο παρατηρητής, η οποία μπορεί να καθοδηγείται είτε από άμεσες παρατηρήσεις, είτε από θεωρητικές προσεγγίσεις, είτε από την προσωπική του εμπειρία, είτε από δικές του προσδοκίες ή υποθέσεις.
- **Εναλλακτικές ερμηνείες.** Οι σημειώσεις που περιλαμβάνονται εδώ

περιλαμβάνουν ερωτηματικά και ανοικτά ερωτήματα του ερευνητή για τυχόν διαφορετικούς τρόπους ανάλυσης ή ερμηνείας όσων παρατηρεί.

- Τις **μεθοδολογικές σημειώσεις**, που αφορούν στις πληροφορίες στα προβλήματα που ανακύπτουν κατά τη διάρκεια της έρευνας, καθώς και στην εκτίμηση του ερευνητή σχετικά με την καταλληλότητα των μεθοδολογικών του επιλογών και τις επιπτώσεις όλων των ζητημάτων αυτών στα αποτελέσματα της έρευνας. Ουσιαστικά πρόκειται για σημειώσεις που εκ των υστέρων θα βοηθήσουν τον ερευνητή να εντοπίσει την επίδραση που μπορεί να έχουν στην εγκυρότητα της έρευνας ο δικός του ρόλος στον ερευνητικό χώρο και οι σχέσεις του με τους ερευνώμενους.

- **Η διερεύνηση της εμπειρίας του ίδιου του παρατηρητή.** Εδώ οι σημειώσεις εστιάζονται στο ηθικό δίλημμα (που πάντα υπάρχει στην παρατήρηση) του κατά πόσον ο παρατηρητής επηρεάζει το αποτέλεσμα, είτε συμμετέχοντας, είτε απλώς παρατηρώντας και, κυρίως, πόσο η δική του εμπειρία μέσα στην παρατήρηση μπορεί να χρωματίσει διαφορετικά την ερμηνεία των δεδομένων που συνέλεξε.

4. **Κωδικοποιεί και ταξινομεί τις σημειώσεις του.** Οι σημειώσεις κι όλο το ερευνητικό υλικό που συγκεντρώνεται είναι άνευ σημασίας αν δεν υπάρχει ένα σύστημα κωδικοποίησης και ταξινόμησής του. Αμέσως μετά την παρατήρηση, συμπληρώνουμε όσες σημειώσεις δεν μπορέσαμε να κάνουμε επιτόπου. Αφού συγκεντρώσουμε το υλικό μας, ακολουθεί η συστηματική κατηγοριοποίηση, που είναι η περιγραφή των στοιχείων που είχαμε επιλέξει εξ αρχής να μελετήσουμε ή και άλλων που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της παρατήρησης και που ίσως δεν τα είχαμε προβλέψει. Οι κατηγορίες στις οποίες ταξινομούμε το υλικό των σημειώσεων δεν είναι άκαμπτες ή απόλυτα προκαθορισμένες. Εξετάζουμε όλες τις εννοιολογικές κατηγορίες που είχαμε σχεδιάσει με βάση τον σκοπό και τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνάς μας, αναθεωρώντας ή προσαρμόζοντας ή προσθέτοντας νέες, ανάλογα με τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε. Μελετούμε και ξαναμελετούμε το υλικό και τις σημειώσεις μας και τα ταξινομούμε στις κατηγορίες που φτιάξαμε, στην προσπάθειά μας να απαντήσουμε σε ποιοτικά ερωτήματα, όπως: Ποιοι είναι οι κοινωνικοί κανόνες που επηρεάζουν την συγκεκριμένη ομάδα/κατάσταση; Ποιες συμπεριφορές καταγράφονται και πώς ερμηνεύονται; Τι κρύβεται πίσω από τη λεκτική και μη συμπεριφορά; Ποιοι άλλοι παράγοντες επηρεάζουν συμπεριφορές και στάσεις μέσα στην ομάδα; Ποιες πρακτικές χρησιμοποιούν, πόσο συχνά, ποιες μορφές επικοινωνίας επιλέγουν; Ποιοι ρόλοι έχουν διαμορφωθεί και τι σημασία έχει αυτό; Ποιες διαπροσωπικές σχέσεις υπάρχουν, πώς διαμορφώνονται, πώς συντηρούνται ή διαλύονται;

5. **Ο παρατηρητής αποχωρεί.** Η αποχώρηση από τον κοινωνικό και φυσικό χώρο όπου γίνεται η παρατήρηση χρειάζεται να γίνει ομαλά και με διακριτικότητα. Σε καμιά περίπτωση ο ερευνητής δεν πρέπει να δώσει την εντύπωση ότι αφού έκανε την παρατήρησή του εξαφανίστηκε ή έφυγε ξαφνικά χωρίς να χαιρετίσει, να ευχαριστήσει και να διαβεβαιώσει (για μια ακόμα φορά) πόσο πολύτιμη ήταν η συνεισφορά της ομάδας στην έρευνα και ότι θα τηρήσει όσα έχουν συμφωνηθεί σχετικά με τη δημοσιοποίηση των καταγραφών του. Το καλύτερο είναι, αφού μελετήσει, επεξεργαστεί κι ερμηνεύσει τα δεδομένα που συνέλεξε, να προσεγγίσει και να εισέλθει ξανά στην ομάδα και να τους ενημερώσει γύρω από τα πρώτα, μη επίσημα αποτελέσματα της έρευνάς του, πριν ακόμα προχωρήσει σε κάποια επίσημη δημοσίευσή τους.

6. **Γίνεται η ερμηνεία κι αξιολόγηση των ευρημάτων.** Το κομμάτι αυτό

αποτελεί (όπως και σε κάθε έρευνα) το πιο λεπτό κι απαιτητικό μέρος της. Δεν υπάρχουν δεδομένοι τρόποι συγγραφής του κειμένου της έρευνας με παρατήρηση. Αυτό που χρειάζεται ΣΥΝΕΧΩΣ να έχει στο νου του ο ερευνητής είναι να ελέγχει αν η αξιολόγηση και η ερμηνεία που δίνει στα δεδομένα που κατάγραψε είναι αμερόληπτη κι αντικειμενική. Ας μην ξεχνάμε ότι η παρατήρηση ενέχει αυτόν τον κίνδυνο, που παράλληλα είναι η δύναμη και η γοητεία της ως ποιοτικής μεθόδου: τα δεδομένα συγκεντρώνονται μέσα από το πρίσμα, την οπτική, τη «ματιά» του ερευνητή-παρατηρητή. Αν υπήρχε ένας ακόμα παρατηρητής, θα συνέλεγε το ίδιο υλικό; Θα το ταξινομούσε με τον ίδιο τρόπο; Θα το αξιολογούσε και το κυριότερο, θα το ερμήνευε ίδια ή διαφορετικά με τον πρώτο ερευνητή; Αυτό αποτελεί και έναν τυπικό τρόπο ελέγχου της εγκυρότητας κι αξιοπιστίας της έρευνας που χρησιμοποιεί την παρατήρηση για τη συλλογή δεδομένων: εμπλέκονται και συνεργάζονται δύο παρατηρητές, ώστε να ακολουθήσει σύγκριση των καταγραφόμενων στοιχείων και των ερμηνειών τους.

Η θεματική ανάλυση **κατά άξονα ενδιαφέροντος** με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας, είναι ένας τρόπος ταξινόμησης και ανάγνωσης του υλικού που συγκεντρώθηκε από την παρατήρηση. Η ανάλυση των δεδομένων που συγκεντρώνονται μέσα από τη διαδικασία κατηγοριοποίησης επιτρέπει τη μετατροπή του περιεχομένου των σημειώσεων σε συνοπτικά ευρήματα, τα οποία στη συνέχεια ερμηνεύονται με ποιοτικούς όρους.

Η ανάγνωση του υλικού εξαρτάται κι από τον **τρόπο της καταγραφής** του. Αν για την παρατήρηση έχουμε χρησιμοποιήσει μέσα όπως το μαγνητόφωνο ή το βίντεο, μπορούμε να στηριχτούμε στην καταγραφή αυτή με μεγαλύτερη ασφάλεια. Αντίθετα, αν ο ερευνητής πρέπει να θυμάται τι ειπώθηκε ή να στηριχτεί αποκλειστικά στις σημειώσεις του, κινδυνεύει να χάσει ένα μεγάλο ποσοτικό ή/και ποιοτικό μέρος των δεδομένων που συνέλεξε. Ωστόσο, ίσως είναι χρήσιμο να γίνει συνδυασμός της χρήσης των σημειώσεων με κάποιο μέσο αναπαραγωγής ήχου ή/και εικόνας, διότι στις σημειώσεις μπορεί να περιέχονται πληροφορίες που δεν καταγράφονται με τα τεχνολογικά μέσα (πχ συναισθήματα, ερμηνείες, προσδοκίες, αρνητική ή θετική ένταση, καθυστερήσεις, οσμές, κτλ).

Κατά την παρατήρηση

(στην περίπτωση που αποκαλύπτουμε την ιδιότητά μας ως ερευνητών-παρατηρητών)

Τι κάνουμε	Τι αποφεύγουμε
■ Έχουμε ήδη προσεγγίσει την ομάδα που θα παρατηρήσουμε και έχουμε πάρει τη συγκατάθεσή της. ■ Έχουμε επισκεφτεί από πριν τον χώρο ώστε να αποφασίσουμε πού θα καθίσουμε και πώς θα κρατήσουμε τις σημειώσεις μας. ■ Φτάνουμε λίγο νωρίτερα, ώστε να εγκλιματιστούμε στο χώρο.	■ Δεν ασχολούμαστε με άσχετα θέματα (πχ να μιλάμε στο κινητό, να χαιρετούμε άλλα άτομα, να ψάχνουμε στην τσάντα μας κτλ). ■ Δεν κάνουμε κάτι που πιθανόν να ενοχλεί (πχ δεν καπνίζουμε, δεν κάνουμε θόρυβο, δεν στρέφουμε την προσοχή επάνω μας). ■ Δεν είμαστε υπερβολικά χαλαροί

■ Χαιρετούμε εγκάρδια την ομάδα. ■ Τονίζουμε το σκοπό της έρευνάς μας και τη σημασία που έχει η καταγραφή που θα κάνουμε. ■ Διαβεβαιώνουμε ότι ισχύει το ‘συμβόλαιο’ που κάναμε στην πρώτη μας προσέγγιση ή και υπενθυμίζουμε, αν χρειάζεται, τα σημεία του και κυρίως τι θα κάνουμε με τα ευρήματά μας. ■ Εξηγούμε πώς θα κινηθούμε (πχ θα συμμετέχουμε ενεργά ή όχι). ■ Καθόμαστε φυσικά, άνετα, χαλαρά. ■ Τους κοιτούμε ευθέως στα μάτια –αλλά όχι αδιάκριτα! ■ Είμαστε φιλικοί, ανοικτοί και συνεργάσιμοι, μιλάμε απλά και με αμεσότητα. ■ Συμμετέχουμε διακριτικά, χωρίς να διαταράζουμε τη συνοχή και τη δυναμική της ομάδας. ■ Τηρούμε τον συμφωνημένο χρόνο διάρκειας της παρατήρησης. ■ Φεύγοντας, ευχαριστούμε όλους θερμά για τη συνεργασία και την προθυμία τους να μας βοηθήσουν στην έρευνά μας. ■ ΕΙΜΑΣΤΕ ΕΥΓΝΩΜΟΝΕΣ ΠΟΥ ΜΑΣ ΕΠΕΤΡΕΨΑΝ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ!	και φιλικοί, πέρα από όσο μας επιτρέπεται. ■ Δεν φλυαρούμε για άσχετα ζητήματα. ■ Δεν χρησιμοποιούμε «ξύλινη» γλώσσα, σπάνιες και λόγιες λέξεις, βαρύγδουπες εκφράσεις. ■ Δεν είμαστε συνεχώς σκυμμένοι κρατώντας (με μανία και άγχος!) σημειώσεις. ■ Δεν προσπαθούμε να «αναγκάσουμε» την ομάδα να συμπεριφερθεί όπως εμείς αναμένουμε ή επιθυμούμε ή μας βολεύει. ■ Δεν είμαστε κριτικοί, ειρωνικοί ή επιθετικοί. ■ Δεν γκρινιάζουμε και δεν κατηγορούμε πρόσωπα και καταστάσεις! ■ ΔΕΝ ΥΠΟΒΑΛΛΟΥΜΕ ΤΗ ΔΙΚΗ ΜΑΣ ΑΠΟΨΗ, ΜΑΣ ΕΝΔΙΑΦΕΡΕΙ ΝΑ ΜΠΟΥΜΕ ΣΤΗΝ ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΑ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΠΟΥ ΠΑΡΑΤΗΡΟΥΜΕ!
--	--

Παρατήρηση είναι η τέχνη να εμβαθύνεις με ενσυναίσθηση και διακριτικότητα στην πραγματικότητα του άλλο, και να ερμηνεύεις όσα συμβαίνουν με αντικειμενικότητα

Σημεία κλειδιά: δεοντολογία, διείσδυση, αμεροληψία

Βιβλιογραφικές πηγές

- Alrichter, H. & Porsch, P., (2001). *Οι Εκπαιδευτικοί ερευνούν το έργο τους*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Bird, M., Hammersley, M., Gomm, R., & Woods, P. (1999). *Εκπαιδευτική Έρευνα στην Πράξη, Εγχειρίδιο Μελέτης*, (μτφ. Ε. Φράγκου). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
- Cohen, L., & Manion, L., (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα:

Μεταίχμιο

- Faulkner, D., Swann, J., Baker, S., Bird, M., & Carty, J. (1999). *Εξέλιξη του παιδιού στο κοινωνικό περιβάλλον, Εγχειρίδιο Μεθοδολογίας*, (μτφ. Α. Ραυτοπούλου). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
- Κυριαζή, Ν., (1998). *Η κοινωνιολογική έρευνα – Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις
- Πηγιάκη, Π., (1988). *Εθνογραφία Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην κοινωνική και παιδαγωγική έρευνα*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Τσουρβάκας, Γ.Ε., (1997). *Ποιοτική έρευνα – Οι εφαρμογές της στη μελέτη των μέσων μαζικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Εκδοτικός Όμιλος Συγγραφέων Καθηγητών.
- Φίλιας, Β (2004). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και της τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*. (2^η έκδ). Αθήνα: Gutenberg